

Joost Halbertsma's veldwerk voor het *Lexicon Frisicum* (1872)

Anne Dykstra*

Abstract: Joost Halbertsma compiled the first dictionary that contained Modern West Frisian. Due to the lack of a lexicographic and literary tradition, Halbertsma had to do extensive field work to gather material for his dictionary. From his own notes and publications on the nature of field work it appears that his ideas and methods were quite modern. One of his discussions of the problems of field work may be regarded as a foreshadowing of Labov's well-known observer's paradox.

Trefwoorden: Halbertsma, Fries, veldwerk, *Lexicon Frisicum*, lexicografie.

1. Inleiding

Joost Hiddes Halbertsma (1789-1869) is de auteur van het onvoltooide, door zijn zoon Tjalling in 1872 postuum gepubliceerde *Lexicon Frisicum*. Tjalling Halbertsma verdeelt in zijn voorwoord het verzamelde materiaal voor het *Lexicon Frisicum* in twee groepen, namelijk het Fries zoals dat gesproken wordt in de provincie Friesland en het Fries van buiten Friesland. Hij vertelt dat vooral het verzamelen van het eigentijds materiaal uit Friesland zelf zijn vader erg veel tijd en moeite kostte. Wat het verzamelen van materiaal uit de eigen provincie zo lastig maakte, was dat daarvan niets lexicografisch was beschreven en vastgelegd (Halbertsma 1872: VI-VII, zie Dykstra 2005: 156). Een extra probleem, dat niet door Tjalling wordt genoemd, was dat het Fries in de negentiende eeuw vooral een gesproken taal was. Halbertsma had wel een aantal verzamelaars in de provincie (Halbertsma 1872: VI-VII, zie Dykstra 2005: 156) en soms heeft hij ook schriftelijk inlichtingen over het eigentijdse Fries gevraagd en gekregen (De Jong & Miedema 1968), maar hij moest er vooral zelf op uit. Dat leverde extra problemen op doordat hij

---

* Adres van de auteur: adykstra@fa.knaw.nl (Fryske Akademy).

vanaf zijn 33ste jaar in Deventer woonde en slechts enkele weken per jaar in Friesland verbleef. Om het *zuivere* Fries te vinden moest Halbertsma bovendien op bezoek bij eenvoudige werkmensen, die hij met veel moeite bruikbaar materiaal wist te ontlokken.

Andere lexicografen van talen of dialecten zonder een schrijftaaltraditie, bijvoorbeeld Molema in het negentiende-eeuwse Groningen, hebben zich ongetwijfeld moeten beraden op dezelfde problemen als Halbertsma. In deze bijdrage beperk ik me noodgedwongen tot een beschrijving van Halbertsma's lexicografisch veldwerk en zijn ideeën daarover en ik vergelijk beide met beschrijvingen van de veldwerkmethode voor (moderne) woordenboeken door Béjoint (1983) en Van Keymeulen (1991-1992).

2. Veldwerk voor lexicografische doeleinden

Béjoint gebruikt in navolging van Wolfart (1979: 144) de term *field dictionaries*. Wolfart beschouwt lexicografie vooral als 'a field discipline and the excerption of texts goes hand in hand with direct elicitation'. Het doel van veldwerk is dus 'direct elicitation' van tekst. Als zodanig staat het tegenover het verzamelen van materiaal uit bestaande documenten. Het gaat om het ontlokken van 'speech acts' om taalmateriaal te verzamelen. Het kan daarbij gaan om klanken, woorden, uitdrukkingen, zinnen, etc. Voor veldwerk zijn minimaal twee personen nodig: een vragensteller/onderzoeker en een informant. Informanten worden ondervraagd als taalgebruikers en ze mogen geen taalkundige zijn of anderszins specialist op het gebied van (een) taal. Naar gelang het doel van het veldwerk, kunnen informanten worden geselecteerd op grond van hun geslacht, leeftijd, opleiding, woonplaats (stad of platteland), enzovoort (Béjoint 1983: 67-68).

Er zijn twee basistechnieken voor veldwerk: *observatie* en *ontlokking*, waarvan de laatste de belangrijkste is. De passieve observatietechniek is voor semantisch onderzoek minder geschikt, omdat er maar een fractie van de woordenschat van een bepaalde taal mee gevonden zal worden. Bovendien is de kans klein dat de onderzoeker juist dat woord of die uitdrukking zal horen waarin hij op dat moment geïnteresseerd is. Voor semantisch (en syntactisch) onderzoek is daarom de actieve ontlokkingstechniek de meest geschikte. Sommige onderzoekers proberen hun vragen zo te stellen dat de informant niet doorheeft dat ze bedoeld zijn om zijn taalgebruik te onderzoeken. Meestal zijn de vragen echter zo direct dat de informant dadelijk begrijpt dat het om zijn taalgebruik gaat. Veldwerk is interessant voor taal-

kundigen, omdat het voorbeelden van taalgebruik oplevert van zorgvuldig uitgekozen informanten. Dat maakt veldwerk ook interessant voor moderne woordenboeken, die vaak meer beschrijvend dan voorschrijvend willen zijn. Als gevolg daarvan zijn ze meer gespitst op gewoon taalgebruik dan op de zogenaamde 'mooie' taal van de maatschappelijke bovenlaag (Béjoint 1983: 68-70).

Béjoint (1983: 70) constateert dat er alleen echte *field dictionaries* zijn voor 'minor languages', gesproken in kleine gemeenschappen zonder een traditie van geschreven literatuur. Dergelijke woordenboeken worden volgens hem vaak als tijdelijke oplossing beschouwd voor dringende praktische communicatieproblemen. Hij noemt dat verrassend gezien de hoge kwaliteit van de informatie die via veldwerk verkregen is of kan worden. De belangrijkste reden dat *field dictionaries* als inferieur worden beschouwd aan meer traditionele woordenboektypen, is de gebrekkige dekking van het lexicon. Dat heeft meer te maken met de aard van het materiaal dan met de bewerking ervan. De dekking van het lexicon is voor lexicografen een van de redenen om sterk te vertrouwen op eerdere woordenboeken. In die woordenboeken 'the work of abstracting the 'language' from 'speech' has already been done' (Béjoint 1983: 71). Doordat een levende taal steeds in beweging is, moeten lexicografen het corpus dat door de woordenboeken gevormd is, steeds bewerken en aanpassen aan de eigen wensen en noden.

Een belangrijk verschil tussen traditionele woordenboeken en *field dictionaries* is dat de 'acts of speech' die het laatste type bevat, meestal door *ontlokking* zijn verkregen. Ze zijn dus noodzakelijkerwijs minder natuurlijk dan veel van de documenten waaruit een 'normaal' corpus bestaat. Béjoint haalt hier Labovs *observer's paradox* aan, die bestaat uit het feit dat mensen zich anders gaan gedragen zodra ze merken dat ze geobserveerd worden. In onderzoeken naar taal(gebruik) betekent dat dat de informanten van spontaan taalgebruik, waar de onderzoeker het meest belang bij heeft, overgaan op bewust taalgebruik. De mate van spontaniteit van de informant hangt voor een belangrijk deel af van de deskundigheid en de toegepaste technieken van de onderzoeker. Hoe meer de informant er zich van bewust is dat de onderzoeker geïnteresseerd is in zijn taalgebruik of in een taalkundige kwestie, hoe meer hij zich bewust zal zijn van zijn antwoorden. Als regel zullen die antwoorden dichter bij sociaal gewenst taalgebruik staan dan bij het spontane taalgebruik van de informant. Met een verwijzing naar Labov (1972) zegt Béjoint dat dat gevaar volgens sommige sociolinguïsten het grootst is bij de zogenaamde 'lower-middle-class', omdat die het meest onzeker over

taal zou zijn. Een ander gevaar dat Béjoint noemt, is dat informanten antwoorden wat ze denken dat ze moeten antwoorden of dat ze bij de onderzoeker in de smaak willen vallen door te antwoorden wat ze denken dat die graag wil horen. Dus zal via veldwerk verkregen informatie praktisch altijd bestaan uit ‘intuitional data’ en ‘behaviorial data’. Sommige taalkundigen denken dat het onmogelijk is om aan informanten erkend informeel taalgebruik, bijvoorbeeld taboewoorden, te ontlokken (cf. Dykstra 2006). Veldwerk levert dus ‘opinions on usage as well as usage itself’. Dat is een belangrijke reden waarom er geen *field dictionaries* zijn voor grotere talen. Voor grotere talen is het veel gemakkelijker en tijd- en kostenbesparend om via geschreven materiaal een corpus op te bouwen. Veldwerk kan een goede manier zijn om data voor woordenboeken te verzamelen, maar het kan andere methoden van materiaalverzamelen niet vervangen. Veldwerk kan materiaalverzamelingen wel op een waardevolle manier aanvullen (Béjoint 1983: 71-75).

3. Halbertsma’s veldwerk voor het eigentijdse Fries

Poortinga (1969: 158-159) ziet Halbertsma als lexicograaf in de eerste plaats als veldwerker en hij noemt hem daarin zonder meer modern, ook al had hij in Kiliaan een oud voorbeeld. Halbertsma (1863: 228) stelt zich namelijk voor dat het voor Kiliaan volstond om in Antwerpen, ‘toen de grootste Handelstad van geheel Nederland (...) waer kooplieden en schippers uit zuid en noord van het land zamenvloeiden’ in een of ander estaminet zijn glas bier te drinken om ‘midden in de school’ te zitten, ‘waer hij zijn dialectische woorden kon opdoen’. Halbertsma suggereert dat Kiliaan niet alleen actief probeerde om ‘de gewenschte woorden uit den mond zijner bankgezellen te halen’, maar daar ook zeker een talent voor had. Van Sterkenburg (1984: 34) geeft aan dat Halbertsma de situatie sterk romantiseerde: ‘in feite heeft Kiliaan ijverig gedrukte werken geraadpleegd; mondelinge informatie kan hij alleen maar zeer uitzonderlijk verwerkt hebben’.

3.1 Problemen en technieken

Uit verschillende bronnen blijkt dat Halbertsma heeft nagedacht over de problemen die veldwerk met zich meebrengt. Daarbij valt de grote overeenkomst op met punten die ook bij Béjoint worden besproken. In handschrift 224Hs (ca 1856) merkt Halbertsma terecht op dat hij een woordenboek van een gesproken taal maakt en dat zoiets heel anders in zijn werk gaat dan wanneer iemand een woordenboek van een geschreven taal maakt. Zo iemand

hoeft volgens hem immers slechts de boeken van schrijvers te exciperen en het gevonden materiaal te ordenen. 'Mijn auteur, mijn boek', zegt hij, 'is 't volk, ieder Fries of Friesin die zuiver Fr. sprak, op deze heb ik geneusd, dezen heb ik geraadpleegd. Veeltijds heb ik uren met hen praatjes van den dag moeten wisselen; om een enkel nieuw woord te visschen'. De keuze voor het werkwoord *vissen* lijkt erop te wijzen dat hij zich vooral bediende van de actieve ontlokkingsmethode. Dat kunnen we ook afleiden uit Halbertsma (1862: 259-261): 'als man van ondervinding kan ik verzekeren, dat het zeer moeilijk valt, ook op de plaats zelve, naauwkeurige berigten wegens taal en zeden in den tijd van eenige dagen in te winnen'. 'Naauwkeurige berigten' kan men immers eigenlijk alleen maar door vragen en navragen inwinnen. Bovendien ontbrak het hem simpelweg aan tijd om de observatietechniek toe te passen. Halbertsma's actieve methode om Fries taal materiaal te verzamelen blijkt vooral ook uit de jacht-metafoor die hij daar zelf in het handschrift *Lexicon Frisicum* A. (a. 1869: 11R) voor gebruikt: 'Na zestig jaren op de jacht van Friesche woorden gegaan te hebben bemerk ik eindelyk dat er geen einde aan dat wild is'. Uit Tjallings beschrijving van de wederwaardigheden van zijn vader tijdens diens veldwerk blijkt echter dat zijn techniek soms dichter in de buurt van observatie lag dan van ontlokking. Wanneer zijn vader bij de Chinese thee gesprekken aanknoopte met besjes en oude mannen, die nog woorden gebruikten welke elders al in onbruik waren geraakt, zegt Tjalling, ontlokte hij hun aldus als het ware zeldzamere woorden en uitdrukkingen, die hij dan tijdens de conversatie opschreef (Halbertsma 1872: VI-VII, zie Dykstra 2005: 155). Halbertsma vroeg dus niet altijd rechtstreeks naar bepaalde woorden of begrippen, maar kwam die toevallig op het spoor. Volgens Wumkes (1926: 457) gebruikte Halbertsma de bijeenkomsten van Het Nut in Bolsward ook om zijn kennis van het Bolswarders te vergroten. Ook dat zou men een voorbeeld van observatietechniek kunnen noemen. Sporadisch vinden we in het *Lexicon Frisicum* materiaal waarvan men zou kunnen zeggen dat het via observatie in het woordenboek terecht is gekomen, bijvoorbeeld Halbertsma's opmerking s.v. *diggel-fiûr* dat een van zijn vissers 's nachts vaak het Sint-Elmsvuur zag.

Halbertsma (1867: 12) geeft nog een reden voor zijn veldwerk. Hij kwam voor zichzelf tot de conclusie dat juist het feit dat hij een moedertaalspreker van het Fries was, hem hinderde in het juist bepalen 'harer spreekklanken'. Dus heeft hij overal waar hij kwam, 'een aandachtig en nauwkeurig oor geleend aan de verschillende uitspraak van vocalen en consonanten'. Hij heeft dus nagedacht over zijn eigen positie als ondervrager.

Merk op dat het Halbertsma (1862: 259-261) niet alleen om de taal te doen was, maar ook om de ‘zedes’. Hij is waarschijnlijk lang de enige geweest die Fries volkskundig materiaal verzamelde. Pas in 1844 begonnen de oprichters van het *Frysk Selskip* met het aanleggen van een sagen- en sprookjesverzameling. Halbertsma is daar nooit bij betrokken geweest (Van der Molen 1969: 260). Van der Molen (1969: 259-260) herkende overigens in Halbertsma’s problemen duidelijk die van de moderne volkskundige veldwerker.

3.2 Halbertsma’s informanten

Halbertsma zocht zijn informanten, zo blijkt hierboven, onder het volk, nader gespecificeerd als ‘ieder Fries of Friesin die zuiver Fr. sprak’. Het volk is bij Halbertsma vaak de burgerlijke middenstand, maar voor zijn veldwerk ging hij bij voorkeur op bezoek bij de eenvoudige plattelands- en beroepsbevolking. Hij was er volgens Tjalling van overtuigd dat het Fries in de steden en in wijken waar handel gedreven werd met Holland, ernstig vervuild was geraakt. Vandaar dat hij op bezoek ging bij landarbeiders, vissers en andere ambachtlieden (Halbertsma 1872: VI-VII, zie Dykstra 2005: 155). In maart 1866 concludeert hij spijtig dat er geen einde aan de jacht op woorden komt. ‘En dit kan niet anders’, is zijn verklaring in *Lexicon Frisicum A*, ‘wanneer een nyver volk van oorlogsmannen, landbouwers en kooplieden tweeduizend jaren op het zelfde plek woont en zonder door een boekentaal of spraakmeesters belemmerd te zijn haar oorspronkelyken woordenschat steeds vermeerderd en de vreemde er steeds buiten weert’ (Halbertsma a. 1869: 11R). Halbertsma’s voorkeur voor de plattelandsbevolking en de traditionele plattelandsberoepsgroepen vinden we nog steeds terug in de moderne dialectlexicografie. De plattelandsbevolking wordt ‘door haar honkvastheid’ beschouwd als ‘de behoedster van het traditionele erfgoed’, zegt Van Keymeulen (1991-1992: 9), en daarbinnen wordt de landbouwer gezien

als dé belichaming van het traditionele dialect. Daardoor komt het dat de dialectlexicografie zich zeer veel met landbouwwoordenschat heeft beziggehouden. Niet alleen de rijkdom van de landbouwwoordenschat op zichzelf, maar ook de kwaliteit van de informant, als prototypische drager van ‘dialect’, bepaalde op die manier de onderzochte woordenschat.

Halbertsma’s materiaalverzameling draagt duidelijke sporen van zijn voorkeur voor informanten van het traditionele platteland. Buma (1969: 108-109) heeft in *Lexicon Frisicum A* en *Lexicon Frisicum B* bijvoorbeeld het idioom

van de bouwboer, de veeboer, de vervener, de schipper, de visser, de mole-naar en de kooiker gevonden en daarnaast ook persoons-, land-, water- en plantennamen. De door Halbertsma in 1856 opgestelde vragenlijsten voor Molkwerum en Terschelling geven aan dat hij vooral informeerde naar zaken uit de dagelijkse belevingswereld van de mensen.

Halbertsma's informanten hadden als grote kwaliteit dat ze ongeletterd waren, want mensen die wat hadden gelezen, hadden de neiging om hun dialect 'fatsoenlijker' te maken en te 'verdraaijen (...) naar de heerschende boekentaal'. Halbertsma was al in 1827 tot dat inzicht gekomen. Ongeletterden

spraken (...) hunne taal toch zuiver: zij spraken volgens vaste regelen, welke zij zelven niet bezeften, even goed en beter als de meesten, welke de regels niet alleen menen te kennen, maar ook als rechters, waarvan geen hoger beroep is, voorschrijven. Wie slechts zo ver heen is, dat hij over de taal begint te redeneren, wil er ook iets in te zeggen hebben, 't welk doorgaans uitloopt op domme betweterij ten spijt van 't gebruik en tot reddeloos bederf der taal. Door ene bestendige ondervinding hiervan overtuigd, heb ik geleerd de opgave van ieder, die enige lektuur had, te wantrouwen, en mij bij voorkeur te houden aan oude besjes, die hare wijsheid in gene romans opdeden, nog hare woorden naar de huidige tarifs der taalkunde vertollende, zongen zoals ze gebekt waren (Halbertsma 1827: 314-315).

Het is moeilijk praten met de 'ongeleterden', zegt Halbertsma (1862: 259), want ze snappen al dat doorvragen niet over dingen die ze al lang uitgelegd hebben. Ook dat was hem in 1827 al opgevallen:

Onder de menigvuldige proeven door mij genomen, om in zommige tongvallen uit den mond der landzaten iets te vertalen, stond ik telkens verlegen wanneer ik in plaats van een substantivum een verbum, of van een adjectivum een participium, of van ene verkleining door omschrijving een diminutivum door zijn vorm moest hebben: niemand begreep het onderscheid, en 't was mij onmogelijk zulks te beduiden (Halbertsma 1827: 314).

Halbertsma laat zich er in latere publicaties niet over uit of hij zijn techniek wat dat betreft heeft kunnen verbeteren.

Halbertsma (1862: 259) weet dat er ook veel wantrouwen bij de mensen bestaat, vooral wanneer ze de vragensteller niet kennen. Ze waarschuwen elkaar dan voor 'dien uitvorschenden geheimzinnigen vreemdeling. Haalt gij het zakboekje voor den dag, om iets op te teekenen, laat het u niet verwonderen, dat men u aanziet voor eenen commissaris van politie'. Toen hij in Ierland de mensen uitvroeg, noemden de vrouwen daar zijn notitieboekje '*the horrible note-book*'. Hij beseft terdege dat het van belang is om zijn

informanten op hun gemak te stellen. Bij zijn geliefde praatzieke vrouwen moest hij ‘altoos eenige kannen koffij met koek geslurpt hebben, om haar vertrouwen te winnen’ (Halbertsma 1862: 259-260).

De informant moet aan bepaalde criteria voldoen, weet Halbertsma, maar dat geldt ook voor de vragensteller, die niet alleen deskundig moet zijn, maar ook altijd op zijn *qui-vive* moet blijven. ‘Valt gij in de handen van guiten’, waarschuwt hij, ‘wee u, zoo gij geen geoefende taalkenner zijt; zij zullen u allerlei sprookjes van moeder de gans op de mouw spelden’. De vragensteller moet er ook op bedacht zijn dat de mensen zich er uit verveling maar wat van afmaken of antwoorden wat ze denken dat de vragensteller wil horen. ‘De meesten vervelen zich spoedig onder het verhoor, ook dan, wanneer gij hen bij ’t uur betaalt, en maken zich van u af zoo goed zij kunnen; ja, sommigen antwoorden u alles wat zij zien dat u genoeg doet’. Die observatie doet sterk denken aan Labovs *observer’s paradox*.

Halbertsma is zich zeer bewust van de rol van de vragensteller: ‘zegt de antwoorder dikwerf onwaarheden, ook dan, wanneer hij waarheid spreekt, hoort de vrager dikwerf niet goed en teekent het woord of de zaak verkeerd op’ (Halbertsma 1862: 260). Halbertsma geeft toe dat hij zelf op die manier ook wel eens het slachtoffer van zijn informanten is geweest. Om zeker van zijn zaak te zijn, weet Halbertsma, na een ‘droevige ondervinding van 40 jaren’, wel dat hij ‘het woord, van Jan gehoord, moet controleren bij Piet’, omdat hij anders zijn lezers misschien fabeltjes zou vertellen (Halbertsma 1862: 260-261).

4. Tot besluit

Buma (1969: 107) bekijkt verbaasd en bewonderend de grote ‘taelskat’ die Halbertsma in zijn eentje verzameld heeft. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre Halbertsma’s verzameling representatief is voor het negentiende-eeuwse Fries. Het is duidelijk dat Halbertsma zijn veldwerk uiterst serieus heeft opgevat en met zorg zijn informanten heeft geselecteerd. Zijn methode doet bepaald modern aan. Al heel vroeg in zijn taalkundige en lexicografische loopbaan heeft hij problemen en gevaren gesignaleerd waarvoor Béjoint nog in 1983 moderne veldwerkers waarschuwt en Labovs beroemde ‘observer’s paradox’ wordt in feite al in 1862 door Halbertsma beschreven.

Bibliografie

- Béjoint, Henri (1983). On field-work in lexicography. In: R.R.K. Hartmann (red.), *Lexicography: Principles and Practice*. London etc.: Academic Press, 67-76.
- Buma, W.J. (1969). Dr. J.H. Halbertsma as wurdboekman. In: Halbertsma et al. (red.), 102-112.
- Dykstra, Anne (2005). Tjalling Halbertsma (1829-1894) en het *Lexicon Frisicum* (1872). *It Beaken* 67, 137-164.
- (2006) J.H. Halbertsma: Sexual language and the *Lexicon Frisicum* (1872). *Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America* 27, 21-35.
- Halbertsma, J.H. (1827). Toelichting der redevoering, die gehouden is na de ontbloting van het borstbeeld des Frieschen dichters Gijsbert Jacobs. In: *Hulde aan Gysbert Japiks bewezen. Uitgegeven ten voordele der Maatschappij van Weldadigheid, door de Commissie met de oprigting van een gedenkstuk voor Gysbert Japiks belast geweest*. Tweede stuk. Leeuwarden: H.C. Schetsberg, 275-408.
- (ca 1856). *Over het Lexicon Frisicum*. [Tresoar Leeuwarden 224 Hs].
- (1862). Rinse Posthumus, in leven kerkleeraar onder de Hervormde Gemeenten van Waaxens en Brantgum. Met een aanhangsel over de plaatsnamen Ternaard, Ameland, Sneek en Waaxens. *De Vrije Fries* IX, 207-271.
- (1863). De lexicografie van het Nederlandsch in de XVI^{de} eeuw. Losse aanmerkingen. In: *Handelingen van het zevende Nederlandsche Taal- en Letterkundig Kongres gehouden te Brugge den 8, 9 en 10 Sept. 1862*. Gent, 's-Gravenhage: Rogghé, 225-251.
- (1867). Over de uitspraak van het Landfriesch. *De Taalgids: tijdschrift tot uitbreiding van de kennis der Nederlandsche taal* IX, 1-52.
- (a. 1869). *Lexicon Frisicum A*. [Tresoar Leeuwarden 225 hs; ôfskreaun en útjûn troch S. van Dellen & T.B. Hoekema (1999), Grins-Groningen: Stifting Freonen Frysk Ynstitút RUG].
- (a. 1869). *Lexicon Frisicum B*. [Tresoar Leeuwarden 227 hs; ôfskreaun en útjûn troch S. van Dellen & T.B. Hoekema (1999), Grins-Groningen: Stifting Freonen Frysk Ynstitút RUG].
- Halbertsma, Justus (1872). *Lexicon Frisicum. A – Feer*. Post auctoris mortem edidit et indices adiecit Tiallingius Halbertsma Justi filius. Deventer: De Lange.
- Halbertsma, T. (1872). Lectori Benevolo. In: J.H. Halbertsma, *Lexicon Frisicum* (...), V-XI.
- Halbertsma, Hylke, J.J. Kalma, D.A. Tamminga & Mr. K. de Vries et al. (red.), *Joast Hiddes Halbertsma, 1789-1869. Brekker en bouwer*. Drachten: Laverman.

- Jong, M.F. de & H.T.J. Miedema (1968). Faktael fan in Fryske fêdokter út 1849. In hânskrift fan B.B. Haagsma foar it Lexicon Frisicum fan J.H. Halbertsma. *Us Wurk* 17, 6-12.
- Labov, W. (1972) *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Molen, S.J. van der (1969). Halbertsma as folkskundige. In: Halbertsma et al. (red.), 257-263.
- Keymeulen, Jacques van (1991-1992). *De algemene woordenschat in de grote dialectwoordenboeken (WBD, WLD, WVD). Een methodologische reflectie*. Dissertatie Universiteit Gent.
- Poortinga, Y. (1969). Halbertsma as Frysk literator. In: Halbertsma et al. (red.), 143-164.
- Sterkenburg, P.G.J. van (1984). *Van woordenlijst tot woordenboek. Inleiding tot de geschiedenis van woordenboeken van het Nederlands*. Leiden: Brill.
- Wolfart, H. C. (1979). Diversified access in lexicography. In: R.R.K. Hartmann (red.), *Dictionaries and their Users*. Exeter: University of Exeter, 143-153.
- Wumkes, G.A. (1926). *Bodders yn de Fryske striid*. Boalsert: Osinga.